

До спеціалізованої вченої ради Д 11.051.12 в
Донецькому національному університеті
імені Василя Стуса

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Щербакової Наталії Володимирівни на тему
«Правове забезпечення реорганізації господарських організацій», подану
на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право,
господарсько-процесуальне право

Актуальність теми дослідження дисертації Щербакової Наталії Володимирівни не викликає сумнівів. Це пов'язано із тим, що протягом багатьох років в Україні відбувається переосмислення ролі та значення реорганізаційних процедур для розвитку бізнесу та економіки загалом. У тому числі сьогодні це набуло особливо важливого контексту у розрізі планів всеохоплюючої корпоратизації державних підприємств шляхом перетворення унітарних державних підприємств в акціонерні товариства. Реструктуризація підприємств, що зазнали руйнувань та потребують оптимізації структури, також виступає вагомим чинником проблематики реорганізації. Реорганізаційні процедури завдяки великій кількості організаційно-правових форм ведення бізнесу не набули системного врегулювання, чому сприяла тривала протидія подальшій кодифікації господарського законодавства України з боку окремих цивілістів та нерозуміння специфіки поєднання вертикальних та горизонтальних відносин у предметі відповідного регулювання. Реструктуризація під час банкрутства набула систематизований вигляд у новому Кодексі з процедур банкрутства, але залишається під великою кількістю мораторіями щодо підприємств державної форми власності та не охоплює питання добровільних форм реорганізації бізнесу.

Такий стан утворює в господарській правовій науці значну прогалину стосовно вихідних характеристик реорганізаційних процедур та перспектив вдосконалення правових положень у цій сфері, послаблює науково-обґрунтовані підстави проведення реформ, у тому числі щодо приватизації, корпоратизації та інших правочинів щодо об'єктів державної власності, залучення інвестицій в Україну. Цими прогалини почасти користуються недобросовісні бізнесмени для умисного уникнення сплати боргів, рейдерських захоплень підприємств тощо. Усунення цієї прогалини на рівні докторської дисертації є довгоочікуваною подією.

На жаль, останнього часу значно скоротилися господарсько-правові розробки правової проблематики організаційно-господарських відносин, більшість дотичних до відповідних проблем досліджень зосереджують свою увагу на корпоративних відносинах, обсяг яких не співпадає з інституційним

регулювання реорганізаційних процедур, позаяк останнє притаманне не лише корпоративним організаціям, але й унітарним юридичним особам.

Актуальність дослідження підтверджується її виконанням відповідно до плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса МОН України в рамках тем: «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0112U002868), «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0118U003140), теми кафедри цивільного права і процесу: «Охорона і захист майнових та особистих немайнових прав в сучасних умовах державотворення» (державний реєстраційний номер 0122U002491), в межах яких авторкою проведено дослідження з питань удосконалення правового забезпечення реорганізації господарських організацій.

Наукова новизна, оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації та їх достовірності. Новизна наукових положень дисертаційного дослідження Н.В. Щербакової полягає в представленні цілісної, науково обґрунтованої концепції реорганізаційних процедур, зокрема, щодо сутності, структури та особливостей їх застосування, класифікації, особливостей застосування щодо окремих форм господарювання, динаміки та ролі в господарському праві загалом.

Авторка по суті представила оригінальну концепцію правового забезпечення реорганізації господарських організацій, яка ґрунтується на сучасному реальному погляді на господарську діяльність та корпоративні відносини як економіко-правової дійсності із усіма проблемами практичного та теоретичного характеру в умовах одночасного реформування багатьох сфер суспільного життя, війни та намагання держави вибудувати сприятливі умови для ведення бізнесу в Україні та залучення інвестицій при приватизації та оптимізації бізнесових процесів. Представлення правового забезпечення реорганізації господарських організацій як особливого правового явища чітко доводить об'єктивну потребу не лише у комплексному та системному врегулюванні й дослідженні господарських відносин у цій сфері, але й галузеву своєрідність та цінність господарського права для такого врегулювання (досліджень).

Авторка вивела на новий методологічний рівень дискусію щодо процедур реорганізації, реорганізаційного договору та способів захисту у відповідних відносинах, поставила та вирішила низку нових доктринальних питань, без яких сучасна концепція господарського права була б збіднілою та позбавленою методологічних засад. Робота охоплює найважливіші проблемні питання процедур реорганізації в господарському праві; виокремлення економіко-правових передумов реорганізації господарських організацій; обґрунтування значення реорганізації як правового засобу формування та зміни правового статусу господарських організацій; визначення місця правових норм про реорганізацію господарських організацій в системі національного права; класифікація етапів становлення та розвитку правового

регулювання реорганізації господарських організацій в історико-правовому аспекті; визначення нагальних напрямів удосконалення правового регулювання реорганізації господарських організацій; визначення видів реорганізації господарських організацій; обґрунтування загальних та відмінних ознак злиття та приєднання як форм укрупнення господарських організацій, а також поділу та виділу як форм розукрупнення останніх; виокремлення особливостей перетворення як форм реорганізації господарських організацій; визначення видів складних реорганізаційних форм; дослідження етапності та стадійності процедури реорганізації господарських організацій; пояснення місця процедури due diligence («дью ділідженс») та комплаєнс у відповідному процесі; конкретизація порядку проведення конвертації акцій (часток, паїв) в процедурі реорганізації господарських організацій; визначення місця реорганізаційних договорів в системі господарсько-правових договорів; конкретизація способів та форм захисту прав та законних інтересів учасників (акціонерів) під час реорганізації; уточнення особливостей захисту прав та законних інтересів кредиторів з урахуванням аналізу законодавства ЄС та національного законодавства країн-членів ЄС; осучаснення підходів до розуміння підстави визнання процедури реорганізації недійсною; конкретизація правових наслідків визнання процедури реорганізації недійсною тощо.

Серед найбільш вагомих елементів наукової новизни роботи Н.В. Щербакової можна відмітити, зокрема, але не обмежуючись:

– обґрунтування складних реорганізаційних форм шляхом виокремлення трьох різновидів: (1) подвійна (складна) реорганізація; (2) змішана реорганізація; (3) комбінаторна реорганізація;

– обґрунтування значення процедури due diligence («дью ділідженс») як ефективного економіко-правового інструменту, котрий має бути складовою частиною підготовчого етапу процедури реорганізації господарських організацій, та включати реалізацію сукупності інформаційно-аналітичних заходів, спрямованих на проведення комплексного і глибокого аналізу та належної перевірки й оцінки всіх аспектів фінансово-господарської діяльності господарюючого суб'єкта (організаційних, правових, фінансових, маркетингових, податкових, ринкових, технологічних) та економічної доцільності запланованої процедури реорганізації;

– визначення поняття реорганізаційний договір як договір, який спрямований на забезпечення проведення процедури реорганізації у формі злиття/приєднання шляхом узгоджених дій суб'єктів (господарських організацій) щодо передачі майна, майнових прав та обов'язків від правопередників до правонаступника чи на забезпечення проведення поділу/виділу/перетворення шляхом узгоджених дій учасників (акціонерів, членів) щодо передачі частини майна, майнових прав та обов'язків від правопередника до правонаступника/правопослідовників на підставі універсального правонаступництва; доведено, що реорганізаційні договори формують самостійну групу господарських договорів організаційно-

господарського характеру, до яких в залежності від форм реорганізації відносяться такі види договорів: договір про злиття/приєднання, договір про поділ/виділ, договір про перетворення;

– обґрунтування доцільності закріплення в законодавстві положень щодо визнання процедури реорганізації недійсною, зокрема: (1) вичерпного переліку правових наслідків визнання процедури реорганізації недійсною; (2) базового принципу застосування правових наслідків визнання реорганізації недійсною – зцілення (збереження) господарської організації, що реорганізуються, у разі наявності неістотних недоліків або таких, що можуть бути виправленими у відповідно надані судом строки; (3) додаткового принципу: міра відповідальності (впливу) за порушення під час реорганізації має бути пропорційною та адекватною правам та цінностям, які підлягають захисту тощо;

– удосконалення положення щодо процедури реорганізації господарських організацій на різних стадіях існування реорганізаційних правовідносин шляхом виокремлення етапів реорганізації, які мають юридичне значення та складаються із послідовної сукупності юридичних фактів: (1) виникнення реорганізаційних правовідносин (легалізаційна стадія); (2) реалізація реорганізаційних правовідносин (стадія реалізації); (3) припинення реорганізаційних правовідносин (завершальна стадія);

– вдосконалення підстав класифікації видів реорганізації господарських організацій шляхом виокремлення критеріїв: (1) кількість одночасно використаних форм реорганізації – подвійна (складна) та одинична реорганізація; (2) кількість одночасно використаних організаційно-правових форм господарських організацій в межах однієї форми реорганізації – змішана та однорідна реорганізація; (3) одночасне застосування різних форм реорганізації та різних організаційно-правових форм господарських організацій в межах однієї процедури реорганізації – комбінаторна та проста реорганізація;

– обґрунтування напрямів захисту прав акціонерів у процесі перетворення АТ шляхом надання акціонерам права на ознайомлення із відповідними документами до проведення загальних зборів, на яких такі документи затверджуватимуться – із доповненням новою ст. 133¹ «Права акціонерів у процесі перетворення АТ» Закону України «Про АТ»;

– визначення перспективної моделі захисту прав та законних інтересів кредиторів під час поділу господарських організацій шляхом запровадження комбінованої системи такого захисту, яка має передбачати право кредиторів вимагати застосування видів забезпечення виконання зобов'язань (шляхом укладання договорів поруки, гарантії, застави) та встановлення солідарної відповідальності товариства- правонаступника (товариств- правонаступників) за зобов'язаннями поділеного товариства за умови, якщо задоволення вимог кредиторів знаходиться під загрозою невиконання;

– обґрунтування передумов реорганізації, які охарактеризовані як економіко-правові, що становлять складний комплекс взаємопов'язаних

економічних та правових умов (підстав) зовнішнього і внутрішнього походження, наявність яких спрямовує суб'єкта господарювання обирати реорганізацію як дієвий правовий інструмент задля здійснення ефективної господарської діяльності, мінімізації бізнес-ризиків та негативних правових наслідків;

– встановлення співвідношення понять «реінжиніринг», «реструктуризація», «реорганізація» з виокремленням їх *спільної ознаки*: ціль – спрямованість на виконання та здійснення стабілізуючих (оздоровчих) та інвестиційних, стратегічних (захисних) функцій, підвищення ефективності виробництва; збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та *відмінних ознак*: легітимація, зміст та правові наслідки;

– визначення семи етапів розвитку законодавства про реорганізацію з огляду на зміст і джерела правового регулювання цих відносин: перший етап (1799-1936 рр.); другий етап (1937-1962 рр.); третій етап (1963-1990 рр.); четвертий етап (1991-2003 рр.); п'ятий етап (2004-2007 рр.); шостий етап (2008-2020 рр.); сьомий етап (2021 р. і по сьогодні); така генеза має значення для визначення напрямів подальшого удосконалення правових норм, котрі наразі, в умовах переходу від транзитивної економіки до ринкових відносин в Україні, носять подекуди хаотичний, фрагментарний, неузгоджений характер, упорядковуються за принципом «кодіфіковані акти (кодекси) – спеціальні акти (закони)»; найбільш перспективним напрямом удосконалення законодавства з питань реорганізації запропоновано інституціональний підхід шляхом прийняття спеціального закону про реорганізацію господарських організацій, де поряд із загальними положеннями про реорганізацію доцільно передбачити спеціальні правила здійснення реорганізації різних організаційно-правових форм;

– обґрунтування підходу до поділу та виділу з доопрацюванням правових засад їх регулювання шляхом запровадження наступних положень з урахуванням законодавства зарубіжних країн та права ЄС: (1) одночасного використання різних форм реорганізації в межах однієї процедури проведення реорганізації господарської організації шляхом введення таких форм-конструкцій як: «*поділ шляхом придбання*» (одночасне використання форм: поділ та приєднання), «*виділ шляхом придбання*» (одночасне використання форм: виділ та приєднання); (2) додаткової форми реорганізації господарських товариств шляхом розукрупнення /дроблення господарської організації (для АТ, ТОВ/ТДВ) – як «*відділення*» (на рівні інших двох форм – поділу та виділу), яка застосовується для створення дочірніх підприємств і полягає в тому, що акції/частки в новому товаристві (при відділенні шляхом заснування) або акції/частки в товаристві- правонаступнику (при відділенні шляхом придбання) надаватимуться не акціонерам/учасникам товариства, що передає частину свого майна, а самому товариству;

– розвиток підходів до поняття виділу шляхом виокремлення його різновиду – «*відділення*», який може бути проведений двома способами: 1) *відділення шляхом заснування* – передача акції/часток в нове створене

товариство; 2) *відділення шляхом придбання* – надання акції/часток в товаристві- правонаступнику самому товариству, а не акціонерам/учасникам товариства, що передає частину свого майна;

– обґрунтування підстав визнання процедури реорганізації недійсною шляхом віднесення до них: визнання недійсним рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про реорганізацію; визнання недійсними умов злиття/приєднання або умов поділу/виділу, умов перетворення; визнання недійсними відомостей щодо передачі прав та обов'язків, майна, які містяться в передавальному акті, та відомостей щодо розподілу прав та обов'язків, майна, які містяться в розподільчому балансі (визнаються недійсними як частина рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про реорганізацію); визнання недійсними актів державних органів, які задіяні в процедурі реорганізації (органів НКЦПФР України, органів державної реєстрації юридичних та фізичних осіб-підприємців);

– визначення правових наслідків визнання процедури реорганізації недійсною шляхом обґрунтування видів таких наслідків в залежності від ступеню порушення та можливості усунення недоліків: (1) *якщо недоліки реорганізації є істотними (грубими) та такими, які неможливо усунути та виправити* – повернення суб'єктів реорганізації (господарських організацій, які реорганізуються) в первинне попереднє майнове та організаційне становище; (2) *якщо недоліки реорганізації є неістотними та такими, що можуть бути виправленими* – без повернення суб'єктів реорганізації в первинне положення, усунення недоліків протягом строку, встановленого судом, та відшкодування збитків особі, чиї права та законні інтереси були порушені проведенням такої реорганізації тощо.

Авторка провела титанічну роботу щодо виявлення особливостей реорганізаційних процедур у змісті численних актів національного права. Це дозволило їй зробити велику кількість змістовних висновків, прикладом якого є висновок про те, що пропозиції щодо відмови від терміну реорганізації в законодавстві України не пройшли перевірку часом, Цивільний кодекс та інші законодавчі акти ширше, хоч і з великою суперечністю відновили його застосування (с. 73-78).

Робота насичена посиланнями на провідний зарубіжний досвід правового забезпечення реорганізаційних процедур, особливо в англо-американській правовій традиції, що є особливо цінним для України з огляду на необхідність пошуку дієвих моделей цього інституту. Зокрема, можна відмітити висновки авторки щодо передбачених в законодавстві США процесів об'єднання двох або більше корпорацій, що позначаються такими термінами як злиття «*merger*» та консолідація «*consolidation*». Дослідження зарубіжного законодавства дозволило зробити цікаві висновки про те, що поняття «злиття» (*merger*), «консолідація» (*consolidation*), «об'єднання» (*amalgamation*), «придбання» (*acquisition*), «поглинання» (*takeover*) є схожими між собою; за економічною суттю їх можна віднести до форм укрупнення бізнесу; вони виступають інструментом підвищення

конкурентоспроможності компаній, втім, з юридичної точки зору, відрізняються один від одного за процедурою (с. 193-198 тощо). Цікаві порівняльно-правові висновки на прикладах США, Канади, Німеччини та інших країн дозволили дисертантці дослідити поняття “Merger and Acquisition” або “M&A” (с. 199-200) та інші поняття у цій сфері, що дозволило авторці роботі виводити загальну логіку сучасного правового регулювання щодо реорганізаційних процедур.

Не менш показовим є аналіз в дисертації досвіду пострадянських країн на європейському просторі, зокрема Латвії, Литви, Естонії при реформі законодавства про реорганізаційні процедури (с. 159-161). Неабияке значення для просування європейських правових підходів є численні приклади висновків роботи щодо змісту Директив ЄС з досліджуваних питань (наприклад, на с. 136-143).

При цьому Н.В. Щербакова демонструє вміння критично ставитися до зарубіжного досвіду впровадження тих чи інших реформ щодо реорганізаційних процедур та загалом права про компанії (корпоративного права). Наприклад, про це свідчить висновок про те, що «законодавству України неможна наосліп переймати досвід закордонних країн, зокрема США, капіталізація компаній яких не йде ні в яке порівняння з українськими. Наразі, право повинно стимулювати інвестування вільних коштів в економіку, залучення в АТ дрібних акціонерів-інвесторів, які мають бажання розмістити свої кошти без значного ризику їх втрати, що, в свою чергу, сприяло би інвестуванню в національну економіку за рахунок внутрішніх резервів. Для цього необхідно виключити ситуації, коли дрібний акціонер (учасник) буде отримувати завищений дохід, невиправдано завищу оцінку понад ринкову вартість, за рахунок послаблення самих господарських товариств та порушення інтересів учасників, які залишилися в товаристві» (с. 407). Це лише один із прикладів, коли авторка знаходить вдалу модель перспективного балансування приватних та публічних інтересів в інституті реорганізації, чого дуже часто не спостерігається у національному корпоративному законодавстві.

Практична значимість результатів дослідження визначається також численними пропозиціями щодо вдосконалення господарського законодавства. Підготовлені дисертанткою проекти можуть бути використані суб'єктами законодавчої ініціативи, органами виконавчої влади, вченими та викладачами вищих навчальних закладів. Зокрема, можна відмітити пропозиції дисертантки щодо напрямів удосконалення законодавства у сфері реорганізаційних процедур, а саме: зміни до Господарського та Цивільного кодексів, Законів України «Про акціонерні товариства», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (с. 614-624 тощо).

У тому числі можна відмітити розуміння авторкою значення принципів у правовому регулюванні, що відображається у її пропозиції закріпити в законодавстві такі принципи реорганізації господарських

організацій, як 1) застосування одночасного використання злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення у разі, якщо це не заборонено законом для конкретних видів організаційно-правових форм (складна реорганізація); 2) передача та об'єм прав за емісійними цінними паперами не може бути меншим, ніж той, що надавався ними до реорганізації; якщо інше не встановлено законом; 3) отримання на зборах учасників господарської організації кожним учасником кількості голосів, що надаватимуться йому акціями (частками, паями) господарської організації- правонаступника (с. 615) тощо. Хоча перелік цих принципів може бути продовжено, але вже сама орієнтація на відповідні положення в кодифікованому акті є надзвичайно важливим.

Не менш важливим є опанування авторкою технології реорганізаційних процедур в акціонерних товариствах, що робить відповідну роботу непересічним доробком в цілому до концепції корпоративного права. Для прикладу, у цьому ключі можна відмітити висновок на с. 354 про правило конвертації під час здійснення процедури реорганізації, під яким запропоновано розуміти «збереження співвідношення кількості акцій (часток, паїв), що було між акціонерами (учасниками, членами) у статутному (складеному, пайовому) капіталі акціонерного (підприємницького) товариства».

Одне й з найсильніших місць роботи – обґрунтування дисертанткою напрямів вдосконалення теоретичних та практичних підходів до способів та форм захисту учасників відносин реорганізації (с. 389-517). Зокрема, як правильно зазначається в роботі, «при відсутності чіткого, прозорого, системного регулювання на законодавчому рівні існує великий ризик невинного та необґрунтованого визнання всій процедури реорганізації незаконною / недійсною, без достатніх на це підстав, що може призвести до вкрай негативних наслідків, як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях» (с. 443). По суті у цьому випадку наукова громадськість та загалом юридичне середовище отримали систематизований гід-керівництво для розуміння сукупності проблем та способів їх вирішення в розрізі захисту прав учасників процедур реорганізації. Зокрема, не можна не відмітити думку авторки про те, що у разі оспорювання реорганізації господарських організацій (визнання реорганізації недійсною), яка проведена із порушеннями закону, необхідним є оспорювання актів-документів, котрі опосередковують проведення процедури реорганізації і тягнуть правові наслідки. До таких актів віднесено: рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про реорганізацію; проект умов злиття/приєднання; проект умов поділу/виділу/перетворення, договір про припинення товариства; передавальний акт, розподільчий баланс (оспорюються як частина рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про реорганізацію); акт суб'єкта державної реєстрації; акт органу державної реєстрації випуску цінних паперів (у разі реорганізації АТ). З урахуванням зазначених актів-документів, які опосередковують процедуру проведення реорганізації та підлягають

оспорюванню у разі порушення або недотримання норм з проведення реорганізації, виокремлено відповідні підстави визнання процедури реорганізації господарських організацій недійсною та визначено наслідки відповідного судового рішення (с. 491-506 тощо).

При цьому авторка зробила цікаві узагальнення судової практики із питання дослідження, що мають значення не лише для господарського права, але й господарського процесуального права, зокрема у контексті юрисдикції господарських суддів. У зв'язку із цим варто підкреслити правильність та економіко-правову обґрунтованість думки про Н.В. Щербакової про те, що спори про скасування (відміну) державної реєстрації припинення юридичної особи (скасування реєстраційної дії/запису в ЄДР) «є найбільш наближеними до спорів, пов'язаних з діяльністю або припиненням діяльності юридичної особи (п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України), а тому повинні розглядатися за правилами господарського судочинства незалежно від суб'єктного складу за місцезнаходженням юридичної особи» (с. 415).

Робота містить багато інших цікавих наукових положень.

ЗАУВАЖЕННЯ ДО ДИСЕРТАЦІЇ

Не дивлячись на істотні здобутки роботи, дисертація Н.В. Щербакової має вразливі місця, щодо яких доцільно зробити певні зауваження.

1. Загальне зауваження в роботі може бути зроблено стосовно її збільшеного фокусу увагу на проблеми регулювання на мікро-правовому та мікро-економічному рівнях реорганізаційних процедур. По суті можна говорити про певне «перебільшення» авторкою здатності механізмів вдосконалення правового регулювання реорганізаційних процедур та подолання прогалин у цій сфері вплинути на ефективність моделі реорганізаційних процедур в широкому спектрі господарських відносин в Україні.

Лише в окремих частинах роботи можна побачити намагання дисертантки вийти за межі аналізу безпосереднього правового регулювання та поглянути на реорганізацію з погляду публічної політики. Вона дійсно визнає, наприклад на с. 153, що законопроектні роботи потребують урахування завдань державної політики, запобігання тінізації та урахування соціально-економічної складової господарської діяльності (с. 95-96, 133 тощо). Але не поглиблюється у це питання.

Дисертантка вдало, іноді блискуче, виявляє проблеми чинного законодавства у сфері реорганізаційних процедур, але здебільшого ці проблеми вона намагається вирішити суто формально, наприклад, досліджуючи проблеми реорганізації казенних підприємств (с. 252-252), чи пропонуючи визнавати причини проведення реорганізаційних процедур (с. 217), чи пропонуючи вирішити накопичені проблеми розуміння організаційно-правової форми під кутом приватизації (с. 243-244) тощо. Разом із тим, вирішення правових питань реорганізаційних процедур, щонайменше у державному секторі економіки та при приватизації, навряд чи можна проводити без економічної оцінки правових рішень та перспектив

усунення держави від здійснення господарської діяльності через підвладні їй державні підприємства. Сьогоднішні проєкти щодо корпоратизації зі скасуванням Господарського кодексу України, про які згадує авторка, чітко показують нерозуміння більшістю ініціаторів декодифікації наслідків скорочення державного сектору економіки – а саме такі результати можуть бути прогнозовані, призводячи до довготривалого негативного економічного ефекту. Завданням господарсько-правової науки – чи не єдиної серед інших правових галузей – залишається пошук економічної обґрунтованості правових рішень. І це завдання посилюється саме зараз, коли реформи проводяться без урахування загальних інституційних проблем, макроекономічного регулювання та тих завдань, що ставить держава перед собою в інвестиційній та приватизаційній сферах загалом. Чиновнику набагато легше прикрити власні прорахунки в державному управлінні економікою складностями корпоратизації та інших реорганізаційних процедур. Реорганізацією дуже часто прикривають прорахунки в економічній політиці, але без з'ясування дійсних соціально-економічних та управлінських проблем неефективності господарської організації, будь-які перетворення, розділи та інші форми реорганізації лише відтягують вирішення суспільних проблем в економіці. Простою мовою, без чіткого визначення ролі реорганізаційних процедур в державній економічній політиці, без системних рішень щодо подолання корупції, підвищення якості правосуддя та радикального підвищення якості державного менеджменту досконала правова форма реорганізації державних підприємств, установ та організацій не принесе бажаного економічного результату. Те саме стосується й поділу й інших форм примусової реорганізації, нарешті реструктуризації при банкрутстві, з-під якого виведено масу суб'єктів. Важливо зрозуміти, яка повинна бути загальна логіка відповідного реформування з огляду на перспективну державну економічну політику та потреб усунення справжніх причин неефективності багатьох державних підприємств.

2. На розвиток попереднього зауваження варто висловити певне застереження щодо заперечення авторкою потреби розширеного переліку підстав примусової ліквідації чи реорганізації господарських організацій.

Зокрема, на с. 484 авторка вважає цілком достатнім обмеження прав учасника на звернення до суду з питань примусової ліквідації та надання такого права лише за підстави наявності допущених під час створення юридичної особи порушень, які не можна усунути. «У такий спосіб, – пише авторка – законодавець має на меті зберегти суб'єкт господарювання, національного товаровиробника, ... - що збалансовує приватно-правові та публічно-правові інтереси всіх суб'єктів задіяного процесу». Але ж при цьому залишається поза увагою проблема десятків тисяч «покинутих» суб'єктів господарювання, «фіктивних» суб'єктів так званих «прокладок», впливати на існування яких держава не може, які не складають звітності, не можуть забезпечити архівування відомостей про працівників, створюють ризики співпраці із добросовісним бізнесом. Зрештою, якщо ми говоримо про

суспільний господарський порядок, значення якого дисертантка визнає, ми маємо визнавати потребу рівного ставлення держави до усіх суб'єктів ринкових відносин. Якщо учасники господарської організації не здатні організувати його законслухняну роботу, порушують права один одного, не можуть погодити у законний спосіб керівництво, ігнорують права інвестора, то існування такого «товаровиробника» не може бути ефективним. У цьому контексті державі набагато продуктивніше було б передбачати примусову ліквідацію чи реорганізацію проблемного суб'єкта з метою усунення фіктивного суб'єкта з ринку, або подолання корпоративного конфлікту й захисту інвестицій учасників корпоративної організації.

А сьогоднішня позиція щодо суто добровільних форм ліквідації та реорганізації (крім монопольних порушень), виглядає як усунення держави від функцій підтримки порядку в економіці, що у підсумку підриває інвестиційну привабливість економіки.

3. Робота містить окремі неточності та слабко аргументовані місця.

Зокрема, непереконливим виглядає обґрунтування авторкою поняття «реорганізації» як правового засобу «формування та зміни правового статусу господарських організацій, який встановлюється державою та спрямований на забезпечення розв'язання економічних та правових завдань діяльності господарської організації з метою її збереження, зміцнення позиції на ринку, поглиблення та розширення спеціалізації виробництва, зниження виробничих витрат» (с. 35).

Щонайменше, авторка не пояснює, де у цьому визначенні волевиявлення суб'єкта господарювання та його учасників, а також конститутивні економіко-організаційні складові цього явища. Таке визначення можна було б цілком дати реструктуризації, чи суто окремим формам реорганізації, а, наприклад, поділ навряд чи може сприяти будь-якій діяльності організації, адже вона припиняється. У цьому разі треба говорити скоріше про розв'язання проблем певного бізнесу, а не підвищення ефективності діяльності господарської організації. Якщо виникають такі неоднозначності із формулюванням понятійного апарату реорганізації на теоретичному рівні, то мабуть передчасними виглядають висновки авторки на с. 75 про те, що таке поняття має бути визначено на законодавчому рівні.

Навряд чи можна погодитися також із виділенням такої підгалузі господарського права, як «Суб'єкти господарювання» (с. 108), в межах якого дисертантка пропонує розглядати процедури реорганізації. Сам по собі суб'єкт (суб'єкти) суспільних відносин є об'єктом правового впливу і не може утворювати сукупність норм права. Норми права спрямовані на поведінку суб'єктів господарювання, визначення їх правового статусу.

Інколи некоректно зроблено огляд наукових підходів із позначенням на саму авторку (наприклад, на с. 362), хоча ці висновки є результатом цієї роботи.

В роботі зустрічаються окремі описки, наприклад, на с. 62 застосовано термін «горошкових зобов'язань».

Водночас, як видно, висловлені зауваження мають дискусійний та окремий, може навіть «прискіпливий» характер та не можуть вплинути на достатній науковий рівень, новизну та достовірність результатів дисертації Н.В. Щербакової.

Представлена на відгук робота є ґрунтовним науковим дослідженням, що свідчить про вирішення важливої проблеми в науці господарського права з питань правової природи реорганізації та перспективних напрямів розбудови цього інституту в правовій системі України.

Дисертаційна робота Н.В. Щербакової відповідає спеціальності 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право. В роботі не використовуються положення кандидатської дисертації авторки на тему «Правове регулювання злиття та приєднання господарських товариств» (2006 рік).

У публікаціях здобувачки, що подані у достатній кількості, й рефераті відбиті основні положення дисертації.

Таким чином, докторська дисертація на тему «Правове забезпечення реорганізації господарських організацій» відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а її авторка, Щербакова Наталія Володимирівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю – 12.00.04 господарське право, господарсько-процесуальне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
в.о. завідувача кафедри
господарського права і процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Подцерковний Олег Петрович

Підпис проф. О.П. Подцерковного
засвідчую,

Проректор з наукової роботи
доктор юридичних наук, професор

 М.Р. Аракелян